

Antoni Jacek Koseski

Podominikański zespół klasztorno-kościelny w Sejnach - dzieje zabytku i jego konserwacji

Ochrona Zabytków 52/1 (204), 61-67

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PODOMINIKAŃSKI ZESPÓŁ KLASZTORNO-KOŚCIELNY W SEJNACH — DZIEJE ZABYTKU I JEGO KONSERWACJI

Na samym północno-wschodnim skraju Polski, w województwie podlaskim, 8 km od granicy z Litwą, nad rzeką Marychą leżą Sejny. Dzieje tego liczącego 6 tys. mieszkańców historycznego miasta liczą 477 lat. 22 grudnia 1522 r. z nadania króla Zygmunta I Starego jego dworzanin książę Iwan Wiśniowiecki otrzymał na pojaćwieskich terenach w Puszczy Przełomskiej obszar o powierzchni pół mili kwadratowej¹. W przywileju wydanym w Bielsku w 1564 r., potwierdzającym powagą majestatu króla Zygmunta Augusta nadanie posiadłości sejneńskiej dla Andrzeja Wiśniowieckiego syna Dymitra, po raz pierwszy znajdujemy nazwę dóbr — Sejna, wywodzącą się od rzeki Sejny (obecnie: Marychy) przepływającej przez osadę. Od roku 1593, w którym córka Andrzeja, a żona Mikołaja księcia Sapiehy za 10 tysięcy kop groszy sprzedała majątek Jerzemu Grodzińskiemu, staroście przerośliskiemu i płotewskiemu, oraz jego żonie Justynie z Dulskich, miejscowość zwano Juriewem, od imienia nowego właściciela². Prawa miejskie uzyskała przed 1602 r., co zbieгло się w czasie z ukończeniem budowy pierwotnego, drewnianego kościoła p.w. św. Jerzego (rozebranego w 1842 r.) oraz z aktem fundacji określającej zasady korzystania ze świątyni, klasztoru, miasta z gruntami rolnymi, leśnymi i jeziorami przez sprowadzonych z Wilna przez Grodzińskich dominikanów³.

Odtąd historia Sejn nieodłącznie wiązać się będzie z zespołem klasztorno-kościelnym tego kaznodziej-skiego zakonu. W zachowany w zarysie ciekawy układ urbanistyczny Sejn z przełomu XVI i XVII w., oparty na zespole czterech nieregularnych placów, na trwałe wpisał się kompleks obecnej bazyliki p.w. Nawiedzenia NMP wzniesiony w latach 1603–1619, przebudowany w 1760 r., wraz z budynkiem klasztornym z lat 1619–1706.

Przypatrzmy się bliżej dziejom tego niezmiernie interesującego założenia barokowego, którego substancja zabytkowa i historyczne formy przetrwały do dziś, co stanowi rzadkość na tle dewastowanych przez

burze historii zabytków naszego kraju. Zespół sejneński nie jest jednolity pod względem stylowym, znalazły w nim wyraz wieloetapowe przebudowy i rozbudowy — w postaci fragmentów zapóźnionego gotyku, późnego renesansu, baroku i klasycyzmu.

Bazylika sejneńska w obecnym kształcie architektonicznym stanowi niepodważalnie najcenniejszą budowlę zabytkową całej Suwalszczyzny, skalą założenia, stopniem oryginalności wysuwając się na czoło zabytków regionu — przed zespół pokamedulski w Wigrach. Zwana jest, nie bez racji, „perłą północy”, jako wybitny przykład tzw. baroku wileńskiego, przejawiającego się w grupie kilkudziesięciu budowli sakralnych, za pierwowzór których Marian Morełowski, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego uważał kościół jezuitów w Grodnie⁴, o fasadzie z dwiema wysokimi, ażurowymi wieżami zwieńczonymi hełmami, których wertykalizm podkreślają plastycznie zdwojone pilastry (około 1750 r., obecnie katedra p.w. św. Franciszka Ksawerego). Pierwszym jednak chronologicznie przykładem kościoła o dwuwieżowej fasadzie był kościół p.w. św. Kazimierza w Wilnie, zbudowany w latach 1604–1616⁵, w związku z kanonizacją patrona Litwy. Zbigniew Dmochowski zasięg baroku wileńskiego dostrzegł 370 km na południe od Wilna w świątyni w Czartorysku nad Styrem i dalej — „*ale wpływy wileńskiego baroku szły także i w innych kierunkach: na zachód od Grodna i Sejn, na wschód od Dżysny, a nawet do Dyneburga i Połocka*”⁶. Model dwuwieżowej fasady typu jezuickiego występuje też w Kownie (kościół p.w. św. Franciszka Ksawerego), Trynopolu, Kalwarii Wileńskiej i Różanymstoku. Kościół dominikanów w tym ostatnim, dzieło nieznanego architekta⁷ z lat 1760–1785 (od 1920 r. bazylika p.w. NMP zgromadzenia salezjanów) jest najpóźniejszym przykładem „wileńskiej” świątyni o dwuwieżowej fasadzie i drugim po Sejnach w Polsce, w obecnych jej granicach.

Najbliższą formalnie realizacją dwuwieżowej fasady kościelnej w stylu baroku wileńskiego wydaje się ele-

1. M. Ambrosiewicz, *Zespół podominański w Sejnach*, Suwałki 1997, s. 15.

2. Portret stojący, w pełnej postaci Jerzego Grodzińskiego zdobiący wschodnią, poprzeczną ścianę lewej nawy bazyliki, w lewym górnym rogu opatrzony jest inskrypcją o treści: „VERA EFFIGIES MUNIFICENTISSI, HUIUS CONVENTUS FUNDATORIS Vivit Annos 65, obiit die 12 Janu A. D. 1603”, a w połowie wysokości obrazu, z jego prawej krawędzi: „GEORGIUS GRODZIŃSKI FUNDATOR SEINENSIS”.

3. „*Imienie swoje nazywane Sejny w powiecie Grodzieńskim z miasteczkiem i ze wsiami mieszczany, folwarki z gumnami i gruntami, z bojary pancernemi, putnemi ludźmi, tiahlemi, osadnemi i ich majątnościami*” — z aktu darowizny dla dominikanów, za: W. Klap-

kowski, *Konwent dominikanów w Sejnach*, „Ateneum Wileńskie”, R. XIII, 1938.

4. M. Morełowski, *Zarys sztuki wileńskiej z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwiną*, Wilno 1939.

5. M. Ambrosiewicz, op. cit., s. 45.

6. Z. Dmochowski, *Dzieła architektury w Polsce*, London 1956, s. 284.

7. Formalne podobieństwa fasad kościołów dominikańskich w Nieświeżu, Zabiałach-Wołyńcach oraz misjonarzy w Wilnie wskazują na dominikanina Ludwika Hryncewicza jako autora świątyni różanostockiej, por. J. Łotowski, *Sanktuarium Różanostockie*, Warszawa 1993, s. 52 za: S. Łoza, *Architekci i budowniczy w Polsce*, Warszawa 1954, s. 123.

wacja frontowa nieistniejącego kościoła dominikanów w Drui. Morelowski podaje, że obok druijskiego kościoła pobernardyńskiego wznosi się „*murowana kapliczka rokokowa, pozostałość po nieistniejącym kościele Dominikanów, którego strata w roku 1909 była tym większa, że był on dziełem znakomitego artysty włoskiego Paracca i kolaborującego z nim c. 1763 arch. Dominikanina ks. Ludwika Hryniewiczza*”⁸. Tenże autor wysnuwa hipotezę na temat autorstwa fasady sejneńskiej: „*fasada kościoła w Sejnach zbliża się do dzieł Hryniewiczza, Paracca w ogólnym zarysie*”⁹. Z powojennych badań dotyczących kościołów barokowych w Wielkim Księstwie Litewskim wybijają się zwłaszcza studia Andrzeja J. Baranowskiego, Karola Guttmejera oraz Marii Brykowskiej¹⁰.

Domniemamy twórcą monumentalnej fasady bazyliki sejneńskiej Antoni Paracca, włoski architekt pochodzący z Doliny Gemańskiej w Alpach (dziś na terenie Szwajcarii) działał na terenie Wenecji i Lombardii; po przybyciu do Polski, ożeniony z Małachowską, osiadł w powiecie lucyńskim; w latach 1762–1777 pracował na Wileńszczyźnie i Nowogródzynie jako nadworny architekt Konstantego Ludwika Platera, bratanka Róży z Platerów Strutyńskiej. W dobrach Platerów — Kraślawiu — był twórcą kościoła (1755–1767), ratusza z kramami, biblioteki Platerów, a także kościoła dominikanów w Zabiałach i misjonarzy w Oświeju. Znawca baroku wileńskiego, Marian Morelowski przypisuje mu autorstwo kościołów misjonarzy w Wilnie, w Kamieńpolu, fundacji Hulsenów w Dagdzie, w Międzyrzeczu, w Berezwezu, w Smołwach, w Nowogródku oraz wspomnianego już w Drui. Ten ostatni, wyjątkowo cenny architektonicznie kościół bernardynów, zrealizowany w latach 1765–1773, został przez władze rosyjskie, niwelujące teren pod fortyfikacje nad Dźwiną, w 1909 r. wysadzony w powietrze, a za II Rzeczypospolitej już nieodbudowany.

Przypatrzmy się bliżej fasadzie bazyliki sejneńskiej. Wyniosłe dominanty wież o wysokości wraz z hełmami 37 m rzeźbiarsko opracowanej elewacji frontowej świątyni widoczne są już z daleka, zamykając południowo-wschodni narożnik największego placu Sejn — placu św. Agaty. Pomimo swojego typowo wertykalnego charakteru, fasada jest jednokondygnacyjna, przy zachowaniu trójosiowości wyznaczonej przepartymi otworami okiennymi oraz ścisłej symetrii kompozycji. Jedyną kondygnację z otworami w środkowej, podłużnej partii elewacji frontowej, artykułują w całej jej szerokości trzy okna w formie wydłużonych stojących prostokątów zamkniętych od góry łukami nadwieszonymi. Z kolei w układzie pionowym środkową, międzywieżową, szerszą część fasady wyznacza oś z wej-

ściem głównym w przyziemiu o drzwiach zamkniętych od góry łukiem odcinkowym i obramowanych portalem, ponad gzymsem którego wypukła płycina sfazowana u góry w jednej trzeciej wysokości. Ponad płycina, z herbami fundatorów obiektu i insygniami papieskimi, obejmujący cały masyw wieżowy szeroki pas wydatnego belkowania, wyłamanego ponad pseudogłowicami tokańskich pilastrów. Na osi głównej powyżej wysokie okno szczytu, ponad którym oddany w sztukaterii relief z dekoracyjnymi herbami fundatorów przebudowy kościoła. Szczyt zamknięty został półkoliście, a po bokach zwieńczenia z krzyżem — odcinkami prostymi wykrojonymi wklęsłymi wycinkami ćwierćkoli.

Niższą część szczytową fasady flankują w jej skrajach wspomniane dwie wieże o silnie uplastycznionych elewacjach. Rzeźbiarsko–światłocieniowy efekt artysta uzyskał przez sfazowanie ich naroży nadając im przekrój oktagonalny, narożniki zaś ujął w zwielokrotnione pilastry flankujące; w obu kondygnacjach wież wysokie okna o nadwieszonych łukach.

Pilastry przyziemia i pierwszej kondygnacji wież wsparte są na cokołach, w drugiej zaś kondygnacji wież — na mięsistych spływach wolutowych. Wieże zwieńczone, w partii belkowania pilastrów, półkolami, w których polach umieszczono tarcze zegarowe. Przykrycie wież stanowią blaszane hełmy — z podstaw daszków namiotowych wyrastają hełmy cebulaste zwieńczone połączonymi nodusami kul, ponad którymi górują krzyże łańskie.

Całą fasadę bazyliki cechuje wzorowy system plastycznego podporządkowania elementów kompozycyjnych i gradacji form. I tak — kondygnacje wież wspinając się w górę maleją, w pola zaś między pilastrami, ich trzony, cokoły i belkowania umiejętnie wpisano płyciny podkreślające wertykalizm elewacji frontowej.

Boczne elewacje świątyni, od północy i południa, są sześciosiowe, pozbawione symetrii. Na wysokości trzeciej, od wschodu osi postawiono dwie kaplice boczne o ślepych ścianach.

Zachodnią, tylną elewację bazyliki przesłania w dolnej części zabudowa przylegającego doń klasztoru. Zwieńczona jest ona dwukondygnacyjnym, symetrycznym szczytem, na dole pięćcio- a u góry trójosiowym, zakończonym prosto, jednouskokowo, z sygnaturką na osi głównej. Lico szczytu artykułują półkoliście zamknięte wnęki ujęte w tokańskie pilastry.

Korpus nawowy i kaplice przykrywają dachy dwupołaciowe.

Plan i struktura przestrzenna wnętrza kościoła w Sejnach określa go jako typ halowy sześcioprzęsłowy, trzynawowy, na rzucie wydłużonego prostokąta,

8. M. Morelowski, op. cit., s. 273.

9. Tenże, *Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia*, Wilno 1940, s. 79.

10. A. J. Baranowski, *Tradycja średniowiecza w późnobarokowej architekturze krajów Europy Środkowej*, (w:) *Tradycja i innowacja. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Łódź 1979, War-

szawa 1981, s. 81–100; K. Guttmejer, *Tradycjonalizm i nowatorstwo w sakralnej architekturze wileńskiej około połowy XVIII w.*, (w:) *Tradycja i innowacja...*; M. Brykowska, *Nowożytnie fasady kościelne na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (do początku XVIII wieku)*, (w:) *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, Warszawa 1995, s. 177–189.



1. Sejny. Widok ogólny poddominikańskiego zespołu kościelno-klasztornego od strony południowo-zachodniej. Stan z 1972 r. Fot. L. Sempoliński, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, neg. nr 110046

1. Sejny. General view of the former Dominican church-monastic complex to the south-west. State in 1972. Photo: L. Sempoliński, Centre for the Documentation of Historical Monuments, neg. no. 110046

bez wyodrębnionego prezbiterium, z kruchtą, nad którą znajduje się chór w półprześle między wieżami. Główną nawę przesklepiono kolebką na gurtach z lunetami, węższe nawy boczne w poszczególnych przęsłach zaś — sklepieniami krzyżowymi o przekroju ostrołukowym.

Reminiscencje gotyku w postaci formy łuku ostrego są jedną z typowych cech baroku wileńskiego, spotykaną m.in. w pojezuickim (obecnie uniwersyteckim) kościele p.w. św. Jana w Wilnie. Tu godzi się zauważyć, że świątynia w Sejnach w kształcie sprzed przebudowy w połowie XVIII w. znacznie silniej nawiązywała do gotyku, zarówno w pierwotnym planie z krótkim cztero-prześłowym korpusem halowym, prezbiterium zamkniętym trójbocznie od wschodu (kościół był orientowany) oraz projektowaną fasadą zachodnią, bezwieżową — zachował się jej fragment — z murami o ostrołukowym oknie poniżej szczytu, zasłoniętą przez dach wschodniego skrzydła klasztoru, odkrytą w czasie kompleksowej rewaloryzacji murów obiektu podjętych wiosną 1996 r. z inicjatywy proboszcza ks. mgr. kanonika Kazimierza Gackiego¹¹.

Maciej Ambrosiewicz, autor cytowanej monografii zespołu poddominikańskiego w Sejnach słusznie zauważa, że „u podstaw gotyckiej proveniencji kościoła sejneńskiego znalazło się przyzwyczajenie, techniczne opanowanie zasad konstruowania gmachu oraz —

w stopniu chyba największym — tradycjonalizm w architekturze dominikanów, wynikający z przestrzegania reguły zakonnej jeszcze ze średniowiecza (...) Tradycjonalizm dominikanów nie dotyczył tylko Litwy czy Polski. O stosowaniu rozwiązań gotyckich w architekturze świadczą także realizacje z terenów południowej Francji. Tam dominikanie całkowicie odrzucili styl renesansowy, stosując ciągle elementy czysto gotyckie”¹².

Budynek klasztoru z lat 1619–1706 wzniesiono jako murowany na planie czworoboku z wewnętrznym dziedzińcem, tj. wirydarzem, pośrodku, dwukondygnacyjny, o czterech basztach trzykondygnacyjnych, cylindrycznych, zwieńczonych hełmami wielobocznymi. Cały kompleks kościelno-klasztorny stanowił architektoniczną całość, ze wspólną osią symetrii, wewnętrznym przejściem ze świątyni do korytarzy klasztornych. Z uwagi na położenie poza ówczesnym miastem, które nie było obwałowane, klasztor wyposażono w baszty obronne. Naturalną zaporą przed ewentualnym atakiem stanowiły też od strony zamiejskiej, tj. północy, zachodu i południa, liczne wówczas ciek i zbiorniki wodne, z których do dziś pozostał bieg rzeczki Marychy i zamulony kilkuhektarowy staw przyklasztorny. Jedyną wzmianką w historii zespołu o obronie klasztoru jest legenda o ocaleniu przez „wojska niebiańskie” przed napadem Moskali podczas potopu szwedzkiego¹³. Kościół i klasztor w 1655 r. ule-

11. M. Ambrosiewicz, op. cit., s. 21 i 24.

12. Tamże.

13. Tamże.



2. Fasada kościoła katedralnego w Sejnach wg ilustracji Wojciecha Gersona w: „Kłosy” 1868

2. Façade of the cathedral church in Sejny, acc. to illustration by Wojciech Gerson, “Kłosy” 1868

gły częściowej dewastacji, o czym wspomina w swojej książce Aleksander Połujański¹⁴.

Bryła klasztoru dominikanów bez większych zmian w zewnętrznym kształcie przetrwała do dzisiejszych czasów, natomiast kościół gruntownie przebudowano, przeorientowano lokując prezbiterium od zachodu, przedłużono o dwa przęsła wewnątrz, na miejscu dawnego prezbiterium wzniesiono w wielkiej skali fasadę dwuwieżową. „Róża z Platerów Strutyńska starościna sejneńska w r. 1760 przedłużyła kościół o dwa okna z każdej strony, i wzniosła dwie piękne wieże”¹⁵. Wnętrzu świątyni nadano jednolity, rokokowy charakter w wystroju dziewięciu ołtarzy i prospektu organowego.

W 1789 r. na placu św. Agaty, który w okresie rozbudowy kościoła miał inny kształt niż obecnie, a monumentalne, wyniosłe wieże obiektu uzyskały wówczas dzisiejszą oś widokową, usytuowano kaplicę p.w. św. Agaty, zapewne z zamiarem regulacji największego rynku Sejny.

Urbanistyczne uporządkowanie miasteczka, wraz z wioskami należącymi do tutejszej parafii (liczącej według spisu z 1796 r. 1812 mieszkańców) przerwał trzeci rozbiór Polski, po którym Sejny znalazły się w za-

borze pruskim. Zaborcy przeprowadzili kasatę zakonu dominikanów, kościół zmienił charakter na parafialny pod zarządem przeora, który dzierżawił skonfiskowany przez władze majątek zakonny. Do 1797 r. pierwszym dzierżawcą był przeor Tomasz Piłsudski. Pogarszająca się kondycja ekonomiczna zredukowała liczbę zakonników z 37 do 3 w latach 1804–1809. Następnie administrowanie obiektem przeszło na księdza Marcijewskiego (do 1822 r.).

Komora Białostocka Komisji Pruskiej Supresyjnej, na podstawie raportu budowniczego Vogta z 1803 r., stwierdziła potrzebę prac remontowych obiektu. Po zapewnieniu funduszy rządowych i nabyciu materiałów budowlanych, na przełomie 1806 i 1807 r. pod kierunkiem tegoż Vogta przystąpiono do prac remontowo-adaptacyjnych budynku byłego klasztoru na cele szkolne. W ten sposób nastąpiła kontynuacja tradycji dydaktyczno-wychowawczych dominikanów, którzy od 1768 r. przy klasztorze w Sejnach prowadzili szkoły. W latach 1807–1808 ukończony został remont obiektu poklasztorowego, a rektorem szkoły został ksiądz Wojciech Szwejkowski.

W tym samym okresie po kolejnej inspekcji stwierdzono zagrożenie fundamentów, spękania murów i nieszczelność dachu kościoła pokrytego dachówką holenderką.

17 stycznia 1818 r. nawałnica z burzą zerwała z kościoła dach dokonując znacznych spustoszeń tak, że został on zamknięty. W 1821 r. przeprowadzony został remont świątyni kosztem 60 tysięcy złotych polskich¹⁶. W 1822 r. papież Pius VII nadał kościołowi tytuł katedry. Inauguracja kapituły i katedry nastąpiła 8 grudnia 1822 r., a pierwszym biskupem nowej diecezji sejneńskiej został Ignacy Czyżewski. Jego uroczysty ingres odbył się 10 sierpnia 1823 r. Następcą biskupa Czyżewskiego, w 1826 r. został biskup Mikołaj Manugiewicz, za którego kadencji już w 1828 r. stwierdzono potrzebę kolejnego remontu obiektu. Widocznie prace naprawcze w 1821 r. wykonane były w niepełnym zakresie potrzeb budowlano-renowacyjnych.

W roku 1836 na polecenie Komisji Województwa Augustowskiego podległej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych dach kościoła został pokryty blachą: „biskup Straszyński pokrył kościół blachą lecz przez zniesienie dwóch ołtarzy przy ostatnich filarach na rozszerzenie prezbiterium, popsuł wewnętrzną harmonię świątyni”¹⁷.

W 1841 r. w budynku poklasztorowym (od 1817 r. mieszczącym gimnazjum, potem liceum dla 800 uczniów, zamkniętym w 1831 r.) przeprowadzono remont pieców, stolarki okiennej, wymieniono pokrycie baszt, a także naprawiono mur okalający zespół obiektów poklasztorowych.

14. A. Połujański, *Wędrowki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa 1859, s. 267–291.

15. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa 1889, s. 416.

16. Tamże, s. 417.

17. Tamże.

Od 1863 r. biskupem w Sejnach był Konstanty Ireneusz Łubieński, z którego inicjatywy obniżono i pokryto dachy klasztoru, ujednoczono okna, a dawne cele przerobiono na mieszkania seminarium duchownego. W 1875 r. w świątyni został przebudowany skarbiec kościelny, a w 1879 r.¹⁸ wzmocniono jej nadwężone fundamenty. Decyzją kapituły sejneńskiej z 1880 r. i staraniem ówczesnego biskupa Piotra Wierzbowskiego, do prawej, północnej ściany świątyni dobudowano kaplicę, w której w 1882 r. umieszczono sławną figurę szafkową Matki Boskiej Sejneńskiej i obraz św. Jerzego z drewnianego kościółka¹⁹.

Następny remont kościoła przeprowadzony został w 1888 r., a w 1907 r. — kapitalny remont organów²⁰. W czasie I wojny światowej, podczas której w 1915 r. budynek klasztoru przystosowano do potrzeb szpitala polowego dla rannych żołnierzy walczących stron: niemieckiej i rosyjskiej (opodal Gołdapi i Suwałk przebiegała linia frontu), zdewastowaniu uległ chór świątyni. W okresie potyczek polsko-litewskich związanych z obroną polskości Suwalszczyzny w 1920 r. poddominikański klasztor obsadziło wojsko polskie.

Okres międzywojenny odznaczał się stagnacją skromnego, nadgranicznego miasteczka. W 1925 r. siedziba diecezji została przeniesiona do Łomży, w związku z czym kościół sejneński pozbawiono tytułu katedry, aby rok później nadać mu nazwę kolegiaty. Z prac renowatorskich przy obiekcie należy wymienić remont organów i położenie nowego dachu nad kaplicą p.w. Matki Boskiej.

Od wcielenia Sejn do cesarstwa rosyjskiego w wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r., świetna w czasach Jagiellonów osada (w XVI w. były np. w Sejnach dwie drukarnie)²¹, a później miasto dzięki artystycznemu mecenatowi Grodzińskich i Strużyńskich (XVII–XVIII w.), nigdy już nie osiągnęła pełni blasku polskiej „perły północy”.

„Upadek Sejn jako ważnego miasta w północno-wschodniej Polsce rozpoczął się od czasu budowy (około 1820 r.) drogi bitej z Warszawy przez Suwałki do Kowna, z pominięciem dawnego traktu z Warszawy przez Sejny do Wilna i Petersburga. W tym też czasie przeniesiono gimnazjum sejneńskie do Łomży — ówczesnej stolicy województwa. Miasto przestało być również powiatem”²².

Okres po 1945 r. stanowił dla poddominikańskiego zespołu kościelno-klasztornego czas postępującej degradacji jego części poklasztornej (w wyniku niewłaściwego użytkowania), a dla kolegiaty — trwającej od 1970 r. do dziś permanentnej konserwacji i rewaloryzacji. Tak najkrócej można streścić ponad 50-letnie powojenne dzieje tego zabytku.



3. Fasada bazyliki w Sejnach. Stan w trakcie prac remontowych z 1997 r. Fot. A. J. Koseski

3. Façade of the basilica in Sejny during repair, 1997. Photo: A. J. Koseski

„W zespole poklasztornym znów umieszczono szkołę — tym razem Technikum Mechanizacji Rolnictwa. Stare mury nie nadają się jednak do nowoczesnej technicznej szkoły. Zainstalowane tu maszyny przez drgania spowodowały pęknięcie murów”²³.

W latach 1970–1972 P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział Białystok przeprowadziły gruntowny remont — zrekonstruowano dach klasztoru, pokrywając go dachówką ceramiczną, oraz barokowe wnętrza, z przeznaczeniem na powiatowy Dom Kultury w Sejnach. Prace restauracyjne przekroczyły zakres remontu z lat 1952–1958, kiedy to naprawiono hełmy baszt). Również wnętrza bazyliki poddano renowacji z inicjatywy ówczesnego proboszcza księdza prałata Stanisława Rogowskiego.

Wojewódzki Konserwator Zabytków decyzją z dnia 29 czerwca 1972 r. wpisał do rejestru zabytków ruchomych „ogółem 24 obrazy znajdujące się w kościele (w tym 2 bezcenne malowidła Franciszka Smuglewicza), tabernaculum, 4 rzeźby, zespół organowy, 4 konfesjonały, 2 trony, 2 stalle, 2 feretrony, 2 dekoracje fasady kościoła i kilka innych przedmiotów”²⁴.

18. Tamże.

19. Tamże.

20. M. Ambrosiewicz, op. cit., s. 53.

21. St. B., *Zabytkom na odsiecz: W niedoszłym Juriewie*, „Życie Warszawy” 1970, nr 16, s. 3.

22. H. Wilk, *Sejny. Śladami zabytków*, „Gazeta Białostocka” 1970, nr 210, s. 7.

23. Tamże.

24. T. Żochowski, *Sejny. Z turem w herbie*, „Tygodnik Kulturalny” 1973, nr 6, s. 7.



4. Wnętrze bazyliki w Sejnach, widok na ołtarz główny. Stan z 1997 r. Fot. A. J. Koseski

4. Interior of the basilica in Sejny, view of main altar. State in 1997. Photo: A. J. Koseski



5. Wnętrze bazyliki w Sejnach, widok na chór i organy. Stan z 1997 r. Fot. A. J. Koseski

5. Interior of the basilica in Sejny, view of choir and organ. State in 1997. Photo: A. J. Koseski

W 1973 r. papież Paweł VI w dwu dekretach podniósł rangę sejneńskiej świątyni: 3 lutego udzielił pozwolenia na koronację figury Matki Boskiej Sejneńskiej (sprowadzonej w 1602 r. przez Jerzego Grodzińskiego i umieszczonej w głównym ołtarzu aż do 1882 r., kiedy została przeniesiona do zbudowanej specjalnie dla niej kaplicy bocznej), a dnia 26 września 1973 r. nadał kolegiacie tytuł bazyliki mniejszej, o czym informuje płyćcina o zarysie dzwonu, umieszczona ponad tarczami herbowymi Jerzego i Justyny Grodzińskich w licu fasady. W płyćcinie umieszczono skrzyżowane klucze pod papieską tiarą, a niżej majuskułowy napis o treści: „BAZYLICA MINOR MCMLXXIII”.

Wiosną 1996 r. proboszcz parafii p.w. Nawiedzenia NMP w Sejnach ks. mgr Kazimierz Gacki, dziekan sejneński, zainicjował, prowadzoną do dziś, rewalory-

zację murów kościoła. Przy okazji prowadzonych prac dokonano kilku ciekawych odkrywek warstw wcześniejszej świątyni oraz wyremontowano część więzby dachowej z poszyciem fragmentów połaci dachowych²⁵. Fundamenty zostały odkryte na całej wysokości od zewnątrz wokół całego obiektu sakralnego w celu odwilgocenia. Gliniasty grunt pod fundamentami powodował podpyływanie wód i zawilgocenie murów, należało więc odwodnić je i odgrzybić. W tym celu zastosowano izolację chemiczną — niemiecki środek konserwujący TERMOPAL-P przepuszczający powietrze do ścian, a powstrzymujący wilgoć. Wykonano także regulację łąw fundamentów. Podczas tych prac odkryto reliktury fragmentów ceglanych późnogotyckiej zachodniej fasady poprzedniego kościoła: część muru z lukiem ostrym oraz zarys fundamentów wieży, która była odsunięta od bryły dawnej świątyni.

W obrębie wieży bazyliki wymieniono zdegradowane technicznie i biologicznie fragmenty więzby dachowej i przeprowadzono odgrzybienie drewnianych elementów konstrukcyjnych metodą smarowania preparatem solnym.

Dach kościoła pokryty jest niejednolicie trzema rodzajami blachy: miedzianą, miedziowaną i cynkową. W roku 1998 ok. 15% powierzchni połaci dachu, w okolicach masywu wieżowego, pokryto blachą szwedzką powlekaną warstwą syntetyczną z izolacyjną warstwą przeciwpożarową.

Karkołomną pracę wykonali murarze i tynkarze pracujący na rusztowaniach obu wieży fasady. W 1997 r. przeprowadzono odkucie starych tynków elewacji wieży, położono nowe tynki szlachetne oraz pomalowano je farbami do elewacji ALCRO-BECKERS. Zmudne roboty elewacyjne na wieżach prowadzono nieprzerwanie po 10 godzin dziennie. Prace odznaczały się dużym stopniem skomplikowania z powodu bogatego detalu gzymsów i znacznej wysokości podestów rusztowań.

W drugim półroczu 1998 r. prowadzono remont kaplicy p.w. Matki Boskiej Sejneńskiej, położono nową posadzkę z marmuru włoskiego typu Carrara, tynki szlachetne ścian i złozenia ornamentów.

Największy obecnie problem remontowo-konserwatorski całego zespołu sejneńskiego polega na konieczności wykonania kompleksowych prac remontowo-budowlanych całego czworoboku bryły budynku poklasztornej wraz z rekonstrukcją jego wnętrza o zartartym układzie pomieszczeń.

Remont części wewnętrznej obiektu prowadzony w latach osiemdziesiątych został przerwany w 1987 r. z powodu m.in. wyprowadzenia dotychczasowego użytkownika — domu kultury z biblioteką oraz różnych instytucji władz terenowych. Podstawową jednak przyczyną pozostawienia obiektu na niszczycielskie działanie czasu był i jest brak środków finansowych.

25. Wywiad z ks. Kazimierzem Gackim przeprowadzony przez autora 17 listopada 1998 r.

W stanie zdewastowania obszerny gmach poklasztorny (kubatura 23 510 m³) po 1989 r. został przekazany parafii sejneńskiej. Władze kościelne według koncepcji z 1994 r. planowały, po niezbędnym remoncie zachowawczym, przekształcenie obiektu w Dom Formacyjno-Rekolekcyjny dla środowisk młodzieżowych, rolników oraz jako miejsce spotkań religijnych Polaków i Litwinów. Nie wykluczono także spełniania roli domu pielgrzymkowego z racji kultu cudownej figury Matki Boskiej Sejmeńskiej. Aktualnie rozważany jest pomysł rozbudowania zaplecza socjalnego dla niewielkiego Domu Opieki dla Kobiet Starszych i Chorych. Pozostaje jednak otwarta kwestia przywrócenia stylowego kształtu obiektowi o wspaniałych tradycjach ośrodka kultury klasztornej, edukacyjnej (absolwentem szkoły sejneńskiej był m.in. Szymon Konarski, działacz patriotyczny doby powstania listopadowego), wreszcie spełniającego rolę ważnego elementu krajobrazu kulturowego Suwalszczyzny.

Aby rozpocząć rewaloryzację wewnątrz (odwilgocenie, oczyszczenie murów, przepoinowanie cegieł, położenie

nie tynków szlachejnych, przywrócenie pierwotnego podziału pomieszczeń sztucznie podzielonych ścianami działowymi itd.), najpierw należy zrealizować przynajmniej cztery podstawowe fazy remontu bryły:

1. Wzmocnienie i uzupełnienie więźby dachowej wraz z położeniem nowego pokrycia dachu.

2. Uzupełnienie brakujących rynien i obróbek blacharskich wraz z odprowadzeniem wód opadowych systemem drenów odwadniających.

3. Zamontowanie nowej stolarki okien i drzwi (obiekt dewastowany jest przez czynniki atmosferyczne oraz nieproszonych „gości”).

4. Osuszenie, izolacja murów, uzupełnienie ich ubytków, zwłaszcza w elewacji południowej i w trzech spośród czterech baszt; otynkowanie budynku.

Motywacją do działań, w które warto aby włączyły się wszelkie środowiska twórcze, sponsorzy przy wsparciu władz, niechaj będzie bliski rok 2000, łączący przełom tysiącleci z 400-leciem początku budowy kompleksu klasztorno-kościelnego w Sejnach.

The Post-Dominican Monastic-church Complex in Sejny — Its History and Conservation

The former Dominican complex located in św. Agaty Square in Sejny is composed of a three-nave basilica of the Visitation of the Holy Virgin Mary, a quadrilateral post-monastic building and a fencing wall. The original version of the basilica was Early Baroque with belated Gothic elements, frequently encountered in Dominican churches. The founder of the church (1610–1619) and the monastery (after 1603, built up to 1706) was Jerzy Grodziński. In 1760, the church was redesigned; its corps was elongated by two spans, the

presbytery was reversed, and a monumental façade with two lofty towers was added. The object in question is the most valuable architectonic monument in the entire Suwałki region. In 1918–1925, it was the cathedral of the Augustów–Sejny diocese, and, subsequently, a collegiate church. The basilica was repaired and conserved, i. a. in 1974–1976 and 1996–1998; the former monastic complex awaits repair and development.